PROTESTANTISMUL, CATOLICISMUL ȘI „SPIRITUL CAPITALISMULUI DEMOCRATIC”

Autor: Teodora Ciobanu | 15 ianuarie 2022

În 1990, distinsul filozof catolic Michael Novak publică lucrarea *The Spirit of Democratic Capitalism* [„Spiritul capitalismului democratic”]. În spiritul lui Jacques Maritain și al lucrărilor sale devenite deja clasice, *Umanism Integral* (1936), *Creștinism și democrație, drepturile omului și dreptul natural* (1944) și *Omul și statul* (1951), Novak încearcă să arate cum atât originile, cât și *ethos*-ul regimului socio-politic, economic, dar și moral denumit de acesta „capitalismul democratic” sunt congruente nu numai cu un creștinism protestant, ci și cu unul catolic. Misiunea lui Novak nu este deloc ușoară: pe de o parte, acesta trebuie să demonstreze contestata compatibilitate dintre teologia creștină și presupozițiile metafizice non-teologice specifice modernității și, pe de altă parte, să arate în mod concret și practic de ce tradiția și identitatea creștină sunt protejate, valorificate și pot constitui chiar temeiul unei configurații politice, economice, sociale și morale de natură democratică și capitalistă.

De asemenea, dată fiind răspândirea și influența exercitată de teza lui Max Weber din *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (desigur, nu neapărat în forma sa inițială, ci mai ales în variile sale reinterpretări și contestări contemporane), Novak trebuie să demonstreze și de ce o anumită înțelegere a creștinismului asociată Reformei nu este strict confesională, ci mai degrabă universală în creștinism (exista o probabilitate care a determinat-o să fie actualizată în acele circumstanțe, în acea formulă, din care nu decurgeau însă în mod necesar și consecințele dogmatice și instituționale aferente și potențial eronate care s-au declanșat ulterior – adică desprinderea protestantismului din Biserica Catolică). În acest text, mă voi ocupa mai degrabă de al doilea punct, demers care va trimite însă în mod indirect (și inevitabil) atât la probleme de natură dogmatică și hermeneutică biblică, specifică primului punct, cât și la chestionarea sau completarea tezei weberiene, adică al treilea punct amintit.

Pentru a nu exista nicio confuzie cu privire la ideea de „capitalism democratic” pe care dorește să o explice Michael Novak, voi începe prin a introduce pur și simplu definiția de

bază și caracteristicile sale fundamentale, așa cum sunt schițate de autor. Capitalismul democratic este rezultatul unificării a trei sisteme dinamice și convergente, care ajung să funcționeze ca un întreg. Este vorba despre (1) un sistem politic democratic, care are în vedere respectarea drepturilor naturale și fundamentale la viață, proprietate, libertate și căutarea fericirii, (2) un sistem economic predominant, bazat pe economia de piață și pe stimulente și (3) un sistem moral-cultural, care este în mod fundamental pluralist și liberal și în care instituțiile culturale susțin, înainte de toate, idealurile libertății și dreptății pentru toți oamenii în mod egal. Ce înseamnă, mai exact, că toate aceste trei sisteme funcționează ca un întreg? Conform lui Novak, aceasta implică ideea că cele trei sfere sunt interdependente și se presupun una pe cealaltă. Cu alte cuvinte, ele nu pot funcționa, în realitate și practic vorbind, în mod izolat, deși, din punct de vedere conceptual și analitic, am putea să le gândim separat.

Chiar dacă este convențional argumentul conform căruia legătura dintre economia de piață și regimul democratic (și, aș mai adăuga, virtuțile specifice lor) este mai degrabă un accident istoric, Novak arată că toate trei își iau seva din aceeași rădăcină: dorința de a limita puterea statului împotriva tiraniei și stagnării, de a elibera energiile creative și productive ale oamenilor și de a le permite să se organizeze în comunități profesionale sau civice civilizate, în care toleranța și cooperarea servesc la realizarea unor scopuri comune benefice tuturor membrilor și chiar la dezvoltarea unor relații de încredere și solidaritate. Cetățenii care devin autonomi din punct de vedere economic și doresc să facă parte din diverse asociații care le promovează interesele vor ajunge cu siguranță să ceară libertăți politice și să limiteze, prin resursele și flexibilitatea lor, încercările statului de a impune legi restrictive. Pe de altă parte, libertatea politică în lipsa dezvoltării economice este lipsită de sens. Dacă oamenii nu simt că pot avea oportunități de a-și îmbunătăți condiția, că nu există deschidere pentru diverse inițiative, că nu pot avansa pe scara socială, faptul de a fi liberi conduce la varii forme de trândăvie, indiferență și blazare. În final, însă, pentru ca o persoană să poată fi productivă, creativă și chibzuită, aceasta trebuie să cultive anumite virtuți, care provin de fapt dintr-o viziune mai profundă cu privire la natura umană. De ce să muncești și să economisești, să te înfrânezi și să îți faci planuri pe termen lung, când înclinația naturală este să acționezi întocmai invers? De ce să lupți cu aceste impulsuri și care este, mai exact, originea și semnificația lor? Novak argumentează aici că regimul capitalist democratic ia în serios ideea de păcat și de neputință ontologică (dar perfectibilă) a omului.

Deși toate aceste noțiuni (introductive) cu privire la capitalismul democratic sunt cât se poate de teoretice, Novak precizează că, inițial, în primele două secole, această formă de a gândi despre societate a apărut mai degrabă ca o soluție *practică* la războaiele religioase care au avut loc în secolul al XVII-lea. Observând consecințele tragice ale disputelor teologice care le-au declanșat, gânditori precum Smith, Montesquieu sau Madison au încercat să conceapă un mod al oamenilor de a coexista într-o societate care să nu se mai bazeze pe un consens metafizic anterior, ci să plece mai degrabă de la

presupoziția că persoane care trăiesc în același spațiu proxim pot avea viziuni foarte diferite cu privire la credință și, în general, la lume. Este fără de tăgadă că factorul declanșator care a forțat conștientizarea și acceptarea acestui pluralism ca fiind o realitate fundamentală a naturii umane a fost Reforma, oricât de mărețe și, din multe puncte de vedere, inegalabile ar fi fost contribuțiile imediat-anterioare ale medievalilor la gândirea politică, economică și socială. Dar despre această problemă vom discuta mai pe larg puțin mai târziu.

Inițial, demersul acestor „filozofi practici", cum îi numește Novak, părea să se valideze pur și simplu prin rezultatele pozitive concrete care se puteau observa cu ochiul liber în societate – în numele unei vieți și societăți prospere și armonioase, oameni cu viziuni foarte diferite asupra lumii începeau să lucreze, să colaboreze și să se încreadă unul în altul, fiecare respectând dorința celuilalt de a-și construi o viață demnă alături de familia și comunitatea sa. Însă curând, și în mod inevitabil, această viziune asupra societății și vieții individuale a început să fie din ce în ce mai criticată și chestionată: nu cumva urmărirea acestui așa-zis interes propriu de a-ți construi o viață demnă și lipsită de griji era doar o formă mascată de egoism? Nu erau oare noile fundamente morale și culturale ale ordinii democratice și capitaliste mult prea șubrede și pragmatice pentru a susține, pe termen lung, binele comun al unei societăți? Nu era vorba mai degrabă despre o marginalizare subtilă și treptată, dar sigură, a tradiției și identității creștine din sfera publică, sub pretextul valorificării ei conștiente, voluntare și deci autentice în sfera privată? Nu aveam de-a face, cu alte cuvinte, cu o nouă ordine politică, economică și socială care a cedat, în fapt, spiritului vremurilor, caracterizat de imoralitate, hedonism, pragmatism și utilitarism? Nu ar trebui să ne întoarcem, totuși, la acele regimuri politice, economice și sociale autoritare care țineau mult mai sus în aspirațiile cu privire la idealul uman, individual și social?

Novak recunoaște că, oricât de evidentă din punct de vedere empiric ar fi fost experiența pozitivă a oamenilor cu privire la această nouă ordine, ea are totuși nevoie de o fundamentare teoretică mai profundă, cu caracter universal, care să reziste tuturor încercărilor (justificate) de a evidenția externalitățile negative (inevitabile) ale acestui regim care se vrea a fi în acord cu natura umană așa cum este ea, și nu cum ar trebui să fie. Mai ales pentru creștini, ale căror credințe și valori guvernau gândirea despre societate și ordinea politică și economică anterioară, această transformare radicală de viziune, care, pe deasupra, mai putea fi interpretată și ca o decădere spirituală, era, pe măsură ce trecea timpul, din ce în ce mai acerb criticată. Aici, Novak face referire directă la majoritatea clericală, dar și laică, din sânul Bisericii Catolice, care opunea (și continuă să opună) o rezistență neînduplecată împotriva noilor idei care se împământeneau și se răspândeau, pe atunci, în Occident. În acest sens, gânditorul consideră că ceea ce le lipsește creștinilor (în particular, dar problema se extinde cu siguranță asupra majorității oamenilor) este înțelegerea logicii structurale și spiritului moral și cultural mai adânc al capitalismului democratic care, din păcate, la o privire de

suprafață, pare că susține idei contraintuitive sau, mai bine spus, idei care sunt pur și simplu mai complexe decât simpla și imediata manifestare a unei intuiții morale (oricât de puternică ar fi aceasta). Paradoxul (cel mai mare al) capitalismului democratic este că fundamentele și mecanismele sale nu apar, în lipsa unui efort laborios de gândire și de îndepărtare a aparențelor, a fi coerente și consecvente.

Să trecem, în sfârșit, de la afirmațiile generale și introductive la a explica în detaliu acest nou mod de gândire specific capitalismului democratic, referindu-ne mai întâi la fundamente, și mai apoi la mecanisme. După cum aminteam deja, este de necontestat că o anumită interpretare a creștinismului, mai exact, o anumită hermeneutică biblică inițiată de teologii protestanți, este componenta cea mai adâncă, de natură teologică și metafizică, care a pus în mișcare ordinea democratică și capitalistă. Simplificând enorm, este vorba, în fond, despre conștiința individuală ca element primordial al relației omului cu Dumnezeu. În vreme ce, în interiorul Bisericii, medierea în sine a acestei relații devenise din ce în ce mai acaparatoare și neonestă, fapt care se datora, în bună măsură, contopirii puterii politice și a celei spirituale într-un singur corp, Luther insistă, cu argumente scripturale, că omul trebuie să stea de unul singur în fața lui Dumnezeu și cuvântului Său și să Îl aleagă și accepte nu apelând la interpretările și regulile stabilite și impuse de Biserică, ci la conștiința sa liberă. În vreme ce, până atunci, credința creștină trebuia acceptată ca fiind adevărul unic, Luther evidențiază că, oricât de măreț și chiar salvator ar fi fost acest adevăr, și oricât de bine-intenționată ar fi fost Biserica să mântuiască sufletele cât mai multor oameni, atâta timp cât acest adevăr nu era acceptat, prin credință, până la capăt, în mod voluntar și profund personal, el nu valora, în fapt, nimic pentru persoana respectivă, fiindcă nu reușea să îi transfigureze cu adevărat sufletul și mintea – să declanșeze acea *metanoia* care semnifică convertirea creștină autentică.

Mai mult decât atât, odată acceptată, credința era o experiență profund subiectivă, Biblia, singura sursă legitimă pentru a-L cunoaște pe Dumnezeu, având de fapt o pluralitate de sensuri, în funcție de sufletul, mintea, experiența, intenția sau personalitatea celui care se apropia de ea. Dumnezeu nu se putea revela într-un singur mod, și cu atât mai puțin într-unul rigid, constrângător, ritualistic, cum era cel instituit de Biserica Catolică. Așadar, în lipsa individualității, subiectivității, pluralismului și libertății, religia creștină era doar un alt sistem abstract și filozofic, pe deasupra impus de o instituție care pretindea să fie inspirată de Duhul Sfânt în intermedierea relației dintre El și credincioși, ajungând de fapt să o distrugă și să îl deresponsabilizeze pe om, oferindu-i siguranța eronată că, orice ar face, toate păcatele îi pot fi iertate prin câteva ritualuri executate corect și recurent.

De asemenea, în conivență cu această interpretare luterană, Jean Calvin reiterează principiul *Sola Scriptura* și, în exegeza sa biblică, evidențiază importanța muncii disciplinate și chibzuite ca fiind una dintre condițiile esențiale pentru ca omul să se

ridice din păcat, condiție evidențiată clar de către Dumnezeu în Biblie. În acest sens, trândăvia, nedisciplinarea, risipa, indulgența, delăsarea, lipsa înfrânării, lipsa spiritului întreprinzător, chiar și sărăcia, devin deodată păcate mult mai grave și, mai mult, chiar indicii ale faptului că persoanele respective nu au fost alese de către Dumnezeu spre a se mântui. Astfel, doctrina predestinării propusă de Calvin are deodată un corespondent extrem de tangibil, eminamente material, în realitate – avuția și bunăstarea credinciosului. În acest sens, individualismul, libertatea, responsabilitatea, inițiativa, toate izvorând din conștiința personală, și care au fost deja ridicate pe un piedestal de către Luther în legătură cu credința religioasă, devin centrale și în dimensiunea pur lumească a existenței, în care ideea de „interes propriu" (înțeleasă în sens foarte larg) capătă o conotație economico-teologică.

Repet, textul de față nu caută să reconstruiască în detaliu vreo dogmă creștină sau o anumită hermeneutică biblică, ci doar să surprindă, simplificând analitic, acest fundament despre care credem că a declanșat spiritul capitalismului democratic. De asemenea, nu vom discuta aici despre consecințele care au urmat acestor idei, anume însăși contestarea dogmei Bisericii și conflictul dintre catolicism și protestantism. Ne vom limita doar la a accentua faptul că, după spusele lui Novak, această viziune era pentru prima dată articulată în acest fel și într-un anumit context care i-a permis să dobândească o vastă legitimitate și influență la nivelul țărilor occidentale. Desigur, Novak afirmă încă de la început că toate ideile descrise mai sus pot fi, în manieră weberiană, convențională și convenabilă, etichetate ca reprezentând „etica protestantă". Totuși, filozoful consideră că, departe de a fi confesională, interpretarea care a fost, fără îndoială, inițiată de protestanți este universal creștină și, în esență, compatibilă dogmatic cu catolicismul (conflictul iscat ulterior fiind o implicație nefericită, dar neobligatorie a acestor învățături). Vom atinge și acest punct la momentul potrivit.

Dacă până acum argumentul lui Novak s-a acumulat treptat, mi se pare că punctul culminant și, de altfel, cel mai captivant al lucrării sale, îl constituie maniera extraordinar de accesibilă, atractivă și umană în care reușește să explice, preț de câteva capitole, o parte dintre cele mai tehnice, și uneori chiar anoste, elemente de gândire politică și economică modernă (dificultate și ariditate care, crede el, reprezintă un alt motiv pentru care oamenii nu ajung să depășească înțelegerea de suprafață a capitalismului democratic). Aceste elemente constituie însăși logica și spiritul capitalismului democratic. Michael Novak începe prin a explica faptul că, înainte de Reformă, conștiința occidentală a avut întotdeauna tendința de a gândi istoria într-o manieră monistă, unificată. În acest sens, totul tindea către un adevăr unic, iar orice ce nu era în acord cu el era fie marginalizat, fie chiar eliminat. Demnitatea și individualitatea umană contau doar în măsura în care erau subordonate acestui scop transcendent – adică erau puternic sublimate. Într-un univers în care existența era, pentru majoritatea oamenilor, subzistență, bucuriile vieții erau foarte limitate, iar speranța de viață era, pentru oamenii de astăzi, inimaginabil de redusă. Mai mult, acest

adevăr unic includea și o stratificare socială foarte precisă, astfel încât ocupația, viitoarea familie și viața în general erau în mare măsură predeterminate încă de la naștere. (Novak vorbește aici despre majoritatea covârșitoare a populației din perioada pre-modernă, și nu despre acea minoritate care se dedica cunoașterii filozofice și teologice sau deținea puterea de a decreta construirea unor monumente arhitecturale care rezistă și impresionează până în zilele noastre.)

Însă în momentul în care ideile prezentate mai sus au pătruns în spațiul occidental, acestea au adus cu ele o viziune asupra lumii fundamental diferită. În primul rând, capitalismul democratic propunea, pentru prima dată, o ordine a societății care nu era menită să absoarbă și să definească întreaga viață a omului, încercând, dimpotrivă, să îi ofere și protejeze o sferă personală, privată, care era inviolabilă, caracterizată de un grad ridicat de certitudine și predictibilitate. Acest lucru era posibil deoarece în centrul acestei ordini nu se mai afla adevărul unic decretat de o autoritate superioară, ci conștiința individuală, fără de care nici măcar adevărul unic nu mai putea fi considerat la fel de puternic. Omul era deodată înzestrat cu misiunea de a se autoguverna în totalitate, existând speranța că, deși fiecare om își descoperă și urmează propria cale, atâta timp cât este liber să o aleagă, consecințele acțiunilor sale la nivel social vor fi mult mai pozitive – și, mai mult de atât, vor produce societăți mai dinamice, productive, creatoare și inovative. Pluralismul modurilor de viață și al ideilor care se afla în centrul acestei ordini dădea, într-adevăr, naștere unui dinamism, pe care Novak îl descrie drept „revoluționar”, nemaiîntâlnit până în momentul respectiv. Îndepărtându-se de dogmatism, noul mod de a gândi societatea avea un caracter profund practic și realist, care pornea de la om așa cum se înfățișa el în lume, lipsit de vreun înveliș idealist. Evident, dat fiind că această ordine era antidogmatică, ea nu putea să fie altfel decât și antiutopică, punând accent pe faptul că sursa „realismului” naturii umane este nimic altceva decât starea de păcat, care va rămâne, dogmatic vorbind, întotdeauna ineradicabilă. Așa cum o demonstraseră și războaiele religioase, chiar și cei mai încreștinați și catehizați oameni sunt capabili de atrocități împotriva altor semeni, și ei încreștinați și catehizați. În acest sens, Pascal spunea la un moment dat că cea mai mare nenorocire a oamenilor este că atunci când vor să ajungă îngeri, sfârșesc prin a deveni bestii. Expresia cunoscută care ar surprinde aceeași idee este „Drumul către iad este pavat cu intenții bune.”

Acest paradox surprins de Pascal și deosebit de dificil de acceptat pentru un creștin, chiar și în urma experimentării consecințelor sale dezastruoase din timpul războaielor religioase, a devenit una dintre legile structurale ale capitalismului democratic. Oricât de puternice și genuine ar fi fost intențiile, principiile, aspirațiile și credințele personale ale unui om (sau ale unui grup de oameni) dornic și chiar capabil să le implementeze în plan social, economic, politic și cultural prin intermediul instituțiilor, gânditorii care au conceput capitalismul democratic și-au dat seama că, în final, unicitatea fiecărei persoane, izvorâtă din conștiința sa, este atât de vastă și de neinteligibilă, încât aceste

impuneri masive de reguli, credințe și principii ajung, de cele mai multe ori, să îi strivească individualitatea și demnitatea, intențiile bune având consecințe catastrofale. În ciuda eforturilor spirituale titanice, regimurile pre-moderne rămân vinovate de instituirea unui autoritarism al adevărului (tirania binelui fiind, în ochii lui Novak, mult mai periculoasă decât cea a răului, deoarece sunt întotdeauna evocate intențiile sincere și bune, chiar dacă este evident că urmările reale pur și simplu sunt opusul lor; în cazul tiraniei diabolice, este simplu și foarte evident că atât intențiile, cât și rezultatele sunt dezastruoase) și de incapacitatea de a respecta înzestrările unice ale fiecărei persoane și cultivarea lor extraordinar de personală și contextuală în viața individuală și socială. Dacă Dumnezeu oferă fiecăruia aceste daruri particulare, făcând-o o ființă irepetabilă, atunci modul de a fi și de a gândi al oamenilor este, în esență, pur și simplu foarte divers, dinamic, creator și inventiv. Cum să îl lăsăm însă să se manifeste fără un acord anterior între oameni cu privire la conținutul său?

În continuarea paradoxului lui Pascal, răspunsul la această întrebare constituie unul dintre cele mai dezbătute subiecte filozofice și teologice, care reprezintă un alt mecanism fundamental al capitalismului democratic: separarea sferei publice, politice și legale, de sfera privată, morală și spirituală. Se poate spune că mișcarea este, într-adevăr, foarte contraintuitivă. Cum poate sfera politică și legală să promoveze scopuri pozitive dacă devine, practic, imorală, în timp ce viziunile cu privire la moralitate sunt împinse în îngustul spațiu individual? Ce se întâmplă cu o societate care nu mai are în centru spiritualitatea? Nu devine ea fundamental anticreștină? Cum vor mai putea liderii religioși să convingă oamenii de adevărurile revelate fără niciun mijloc de constrângere instituțională? Novak recunoaște că răspunsul pe care capitalismul democratic îl dă tuturor acestor întrebări, și pe care gânditorul încearcă să îl reformuleze, nu va apărea ca fiind înălțător din punct de vedere spiritual pentru creștini, și nici pentru oamenii nobili, cu năzuințe elevate. Cu toate acestea, este cea mai bună soluție pe care mintea umană a conceput-o vreodată la problema pluralismului, dinamismului, unicității și potențialului creator uman. În capitalismul democratic, sfera politică/legală devine, în fapt, *a*morală, și nu *i*morală, principalul său scop fiind acela de a nu permite vreunei forme de dogmatism și tiranie să minimizeze nerepetabilitatea omului și valoarea conștiinței sale individuale.

Fără a mai apela în mod direct la tradiție, Biserică sau la o anumită comunitate pentru a-și găsi reperele, capitalismul democratic îi oferă individului și la nivel social, nu doar personal, autonomia de a-și avansa propriile puncte de vedere într-un spațiu în care acestea se vor dovedi valoroase sau nu doar în urma dezbaterii și dialogului cu ceilalți. Drepturile la viață, proprietate, libertate și căutarea fericirii îl vor asigura că opinia și credința lui nu vor fi marginalizate sau eliminate (desigur, cu excepția cazurilor în care acestea instigă la o formă clară și directă de extremism, având un caracter antidemocratic și antipluralist agresiv), drumul către adevăr fiind considerat acum un proces colectiv, mult mai modest și lent, fără a fi totalizator și mesianic. Odată aflate în

această arenă a ideilor, gânditorii din spatele capitalismului democratic au fost convinși că inițiativele publice vor fi descentralizate și, deci, mult mai adecvate la putințele și neputințele concrete ale oamenilor, decât ar fi fost o perspectivă socială sau economică gândită și aplicată uniform de o singură minte (sau un grup). Chiar și când ar fi fost vorba de o măsură mai generală, la nivelul unei națiuni, de pildă, în momentul în care diverse grupuri cu viziuni contrare s-ar fi pus de acord asupra unei soluții (fapt care de cele mai multe ori implică un compromis rezonabil), înseamnă că acel plan ar fi fost într-adevăr bun nu numai în intenții, ci și în aplicare.

În acest fel explică, pe scurt, Novak, acest paradox al separării sferei publice de cele private, a politicii de moralitate. Însă chiar dacă gânditorii moderni au descoperit că aceste două sfere funcționează după legi și mecanisme diferite – în sfera politică și socială, drumul de la intenție la acțiune era atât de imprevizibil, contingent și probabilistic, încât trebuia fragmentat și descentralizat cât de mult posibil, în timp ce, în sfera personală, pentru același drum, conștiința individuală era singura responsabilă în mod direct de găsirea regulilor pentru asigurarea coerenței dintre intenție și acțiune – și deci, faptul de a le comasa reprezintă un pericol, nu înseamnă că între ele nu continuă să existe o relație strânsă, indispensabilă. Cum poate reuși un individ să funcționeze simultan în ambele ordini fără a se face vinovat de această comasare care, în mod neintenționat, duce la forme de autoritarism și chiar tiranie? Aici este punctul în care intervine teza weberiană.

Dacă în ordinea pre-modernă idealul era reprezentat de virtuțile cardinale și creștine tradiționale, pare că ordinea modernă este mai puțin pretențioasă din punct de vedere moral sau, altfel spus, tipul de ascetism pe care trebuie să îl cultivăm este imanent, îndreptat mai curând către realitate, decât către o spiritualitate pură. „Lucrurile sunt mai complicate de atât”, ar spune, însă, gânditorii capitalismului democratic care erau convinși că, pentru a ajunge la înălțimea anticilor și sfinților, trebuie, întâi de toate, să ne asigurăm că aspirațiile spirituale nu sunt un refugiu din fața realității și a conștiinței noastre sau un pretext pentru a ne neglija ori tiraniza semenii. Din nou, în mod paradoxal, odată ce libertatea acordată oamenilor era mai mare și pretențiile față de ei la nivel social deveneau mai modeste (decât ale Bisericii), urcușul lor spiritual personal părea să fie mult mai firesc, conștient și mai puțin abstract. Care erau, deci, aceste virtuți moderne care erau considerate la fel de importante ca cele tradiționale și care susțineau noua ordine a societății? Desigur, ne referim la virtuțile subliniate de teologii protestanți: disciplina, integritatea, chibzuința, cooperarea, încrederea, reciprocitatea, inventivitatea, toleranța, înfrânarea, spiritul întreprinzător, productivitatea și lista poate continua. Chiar dacă fusese demonstrat că un bine comun spiritual era mult prea dificil de atins cu mijloace instituționale centralizate, aceste virtuți practice, mai degrabă decât dogmatice, explică Novak, produceau o forță vitală în întreaga societate care pur și simplu a îmbunătățit deodată viețile oamenilor la un nivel care nu mai fusese atins niciodată. Această mentalitate deosebit de carismatică, ce avea în centru inteligența

practică, îndreptată către progres, dezvoltare, experimentare, risc, aventură, cooperare și inițiativă îi determina pe oameni să se tolereze și respecte în ciuda diferențelor confesionale, etnice sau sociale, să își construiască pentru ei, familia și comunitatea lor o existență prosperă, care să le permită să se concentreze pe viața spirituală și să vină cu inițiative antreprenoriale care să ajute întreaga comunitate din care făceau parte.

Sunt aceste virtuți într-adevăr mult mai ușor de cultivat decât celelalte? Novak pare să ne dea de înțeles că nu. Tentația persoanelor credincioase de a-și impune propriile credințe și valori, conștienți fiind de faptul că celelalte persoane nu cred cu adevărat în ele, este foarte mare, așa cum este, de pildă, și lipsa de smerenie a celor care propun planuri mărețe pentru mântuirea omenirii, dar nu reușesc să își pună în ordine, întâi de toate, sfera lor privată, proximă. Pe câți oameni cu care nu cădem de acord reușim să îi tolerăm și respectăm cu adevărat, fără să adoptăm față de ei o poziție de superioritate morală sau să îi judecăm? Cât de des rezistăm tentației delăsării sau lenei, timp în care am putea face atâtea lucruri folositoare pentru comunitatea din care facem parte? Aceste exemple arată, cred eu, destul de clar că, departe de a fi vorba de o moralitate inferioară sau „negativă” (de tipul „ce nu trebuie să facem”), standardele generate de capitalismul democratic sunt exerciții ascetice cât se poate de serioase și dificile împotriva păcatului.

Și, mai mult de atât, aceste exemple mai arată și că aceste virtuți au un caracter creștin universal, departe de a reprezenta doar o „etică protestantă”. Pentru că, în timp ce unii protestanți poate că le consideră pe cele din urmă drept cele mai relevante, virtuțile tradiționale rămân, totuși, la fel de valabile și dezirabile, existând oameni cărora le-au fost dăruite vocații religioase mai puternice, minți și voințe mai tari în fortificarea legăturii dintre intenție și acțiune și suflete în care răutățile lumești se topesc mai ușor. Tocmai de aceea, însă, aceste virtuți tradiționale pot fi exersate numai în comunitatea intimă și apropiată a familiei sau a bisericii, fiindcă odată ce devin abstracte și îndepărtate de planul personal, ele devin simple reguli, legi, norme sau pretenții. În plus, Novak mai menționează aici și că rădăcinile „eticii protestante” și ale ordinii democratice capitaliste au mai fost, de fapt, explorate cândva, chiar în secolul al XVI-lea, în interiorul Bisericii Catolice, care a respins ideile respective tocmai fiindcă ele presupuneau limitarea politică și economică a autorității acesteia. Este vorba despre Școala de la Salamanca, recunoscută acum pentru faptul de a fi intuit concepte și procese fundamentale ale economiei moderne, cum ar fi inflația, teoria utilității marginale, comerțul ca formă de coeziune între indivizi sau dobânda. După cum arată și Novak în detaliu, faptul că acest mod dinamic și pluralist de a gândi nu a înflorit în Spania secolului XVI este o contingență nefericită care întărește și mai mult legimitatea lui. Pentru că, dacă acceptăm argumentul pe care l-am formulat inițial, tipurile de virtuți care au fost evidențiate de protestanți sunt incluse în însăși logica capitalismului democratic, indiferent unde și când s-ar fi manifestat aceasta.

Toate acestea fiind spuse, dacă ordinea capitalistă democratică permite o spiritualitate asumată, o privire mai onestă și smerită asupra propriei persoane, posibilitatea de a manifesta anumite virtuți, contribuind în același timp la prosperitatea și dezvoltarea societății, și dacă „etica protestantă” nu este echivalentă cu originea sa, atunci de ce se opune Biserica Catolică capitalismului democratic și privește în continuare în urmă, către o ordine pre-modernă? Un răspuns scurt ar fi că, așa cum aminteam mai sus, tentația impunerii, chiar și într-o problemă atât de sensibilă cum este credința, este imensă. Pe de altă parte, externalitățile negative care par să devină din ce în ce mai accentuate în societatea contemporană, și pe care le putem eticheta convențional prin termenul de „secularizare”, reprezintă o dovadă „la fel de” empirică a *i*moralității în practică și pe termen lung a capitalismului democratic, așa cum era „demonstrat empiric” la începutul secolului al XVII-lea că liberalizarea economică și politică duc la prosperitate, în ciuda scepticismului răspândit cu privire la fundamentele ideatice ale acestor transformări. Poate că, asemeni tuturor planurilor la nivel macro, și această *a*moralitate a sferei politice și legale are consecințe neintenționate care funcționează împotriva intențiilor inițiale, bune și sincere.

Răspunzând acestor obiecții, ajungem, în sfârșit, la ultimele elemente sau mecanisme specifice logicii și spiritului capitalismului democratic identificate de Novak și pe care ne-am propus să le discutăm în acest comentariu. După cum am menționat deja, ordinea socială a capitalismului democratic este în mod fundamental marcată de acest pluralism al ideilor, care sunt într-o continuă ciocnire în spațiul public pentru a obține legitimitate, fiind iar și iar contestate și revizuite. Din acest punct de vedere, tradiția și învățătura creștină nu se află pe un piedestal, ci sunt nevoite să se implice în același proces, care nu este altceva decât o competiție. Așa cum menționează și Novak, liderii religioși, asemeni celor din *business* sau din politică, se confruntă cu aceeași presiune exercitată de pluralism, care are menirea ultimă de a zădărnici orice impuls totalitar. Deși Novak însuși remarcă faptul că, din punct de vedere moral, categoria socială a comercianților și negustorilor nu este nici pe departe superioară clerului sau intelectualilor, ci, dimpotrivă, de cele mai multe ori, nivelul lor de educație, cunoaștere și comportare sunt limitate, totuși, acest mod de a organiza societatea care funcționează într-o bună măsură după regulile specifice meseriei lor pur și simplu funcționează, producând libertate și bunăstare, înțelegere și solidaritate, inovație și progres. Din nou, poate că pentru Biserica Catolică este dificil de înțeles maniera în care principiile unor persoane, care sunt departe de a fi modele morale s-au extins în mai toate sferele vieții oamenilor. Însă spiritul lor, obiceiurile lor mentale au fost, la momentul respectiv (și continuă să fie) compatibile cu această nouă ordine dinamică, descentralizată, care nu se mai îndreaptă către o singură direcție, o ordine care nu este perfect logică, geometrică și predictibilă.

În acest sens, Novak argumentează că la baza logicii capitalismului democratic mai stau două noțiuni interconectate: cea de *insight* (care ar putea fi tradusă inexact prin „intuiție extraordinară”) și cea de *emergent probability* [„probabilitate emergentă”].

Inspirându-se din tratatul lui Bernard Lonergan, *Insight: A Study of Human Understanding* (1957), Novak atrage atenția asupra unui fapt pe care tindem deseori să îl luăm de-a gata: acela că viața noastră de zi cu zi este plină de intuiții mai mult sau mai puțin extraordinare. Fiecare dintre noi avem momente când, deși trăim într-o realitate deosebit de fragmentată, reușim să facem legături, să găsim o coerență între anumite aspecte ale realității și să dăm naștere unei idei coerente, care pare să aibă sens și să surprindă ceva din realitate. Cu toate acestea, explică Novak, pe urmele lui Lonergan, aceste intuiții de moment pe care le avem pot rămâne pur și simplu în aer, neajungând niciodată la un al doilea pas, care este reprezentat de momentul de *verificare* sau *testare* a intuiției. Cu atât mai rar ajungem, din varii motive ce țin sau nu de noi, să implementăm acea intuiție în realitatea individuală sau socială. De ce? Pentru că implementarea intuițiilor extraordinare ține de nenumărate aspecte incidentale și pre-condiții asupra cărora nu avem control. Uneori nu avem încă mijloacele de a testa (empiric sau nu) intuiția, alteori circumstanțele spațio-temporale pur și simplu resping ideea respectivă ori poate că în unele cazuri nu suntem suficient de pregătiți și maturi să o ducem până la capăt și să ne asumăm consecințele ei. Așa cum notează Lonergan, procesele din lumea aceasta nu se desfășoară conform unei logici reci, perfect calculate. Așadar, dincolo de procesul propriu-zis, el însuși fascinant, al modului în care se formează intuițiile, există un cumul semnificativ de alți factori care garantează sau nu relevanța lor. Toate aceste aspecte pot fi reunite sub numele de probabilitate emergentă, concept pe care Novak îl consideră fundamental legat de logica capitalismului democratic deoarece explică în manieră tehnică de ce intențiile bune, principiile ferme sau caracterul moral de unul singur nu duc în mod necesar la o transformare pozitivă în societate.

În gândirea probabilistică putem să concepem în avans anumite scheme de probabilități care să fie acurate și complexe. Însă aceste scheme devin, de pildă, mai probabile, cu cât există o perioadă mai îndelungată de timp în care să se manifeste sau cu cât evenimentele care se petrec în acea perioadă de timp asigură supraviețuirea unei scheme de probabilități. O schemă de probabilități se poate manifesta pentru o perioadă foarte scurtă, iar apoi poate fi pur și simplu desființată de anumite circumstanțe. Asta nu înseamnă că ea nu va mai reapărea niciodată, dar este extraordinar de dificil de prevăzut când circumstanțele se vor alinia din nou pentru a-i permite asta. Putem lua ca exemplu situația prezentată puțin mai sus de Novak. Deși Școala de la Salamanca este astăzi recunoscută pentru a fi intuit cu o precizie extraordinară fundamentele economiei moderne, așa cum relatează Novak, regimul politic în care s-au manifestat aceste intuiții pur și simplu a opus mult prea multă rezistență testării și manifestării lor. În mod ironic, când protestanții au contestat întocmai autoritatea entității care a împiedicat Școala de la Salamanca să se remarce, aceleași idei care au fost prefigurate de ei au avut spațiul de a se manifesta și dezvolta, până în punctul în care au devenit „o etică protestantă”. Prin urmare, dacă asigurarea tuturor circumstanțelor și pre-condițiilor aferente unei intuiții extraordinare este, din punct de vedere probabilistic, mai mult sau mai puțin

greu de atins, un regim social, politic și economic care recunoaște acest principiu ontologic al realității, deși va părea mult mai puțin „pretențios” din punct de vedere moral, va fi pur și simplu suficient de realist încât să accepte faptul că o transformare a societății nu se poate baza numai pe câțiva factori (oricât de mare ar fi forța lor spirituală). Faptul că o clasă precum cea a comercianților și negustorilor a funcționat întotdeauna într-o logică mult mai apropiată probabilității emergente nu îi conferă acesteia merite morale sau spirituale, dar, folosind acest mod de a gândi, va exista o probabilitate mai mare ca intențiile și calitățile morale reale să se prefacă în soluții practice prin care condiția umană să fie îmbunătățită.

În final, ceea ce argumentează Novak cu privire la probabilitatea emergentă *nu* este un fel de argument mascat în favoarea vreunei noțiuni seculare de destin sau a credinței că lucrurile au loc, pur și simplu, la întâmplare. Dimpotrivă, ceea ce încearcă să arate filozoful este că, de cele mai multe ori, elementele constitutive unei intuiții extraordinare se află acolo, în potență, însă gândirea noastră este mult prea rigidă, liniară și centralizată pentru a le vedea. Dacă dorește din nou să influențeze spațiul moral și cultural al capitalismului democratic, Biserica Catolică trebuie, așadar, să opereze cu aceste scheme de probabilitate și să pună mult mai mult accent pe circumstanțele propriu-zise în care anumite idei pot fi introduse, decât pe principiile din spatele lor. Asemeni lui Adam Smith, care a avut intuiția faptului că o societate poate fi mult mai prosperă dacă este guvernată de jos în sus, și nu invers, și care a luptat în sfera ideilor pentru a-și demonstra și testa intuiția, având la dispoziție circumstanțele favorabile, așa și Biserica Catolică poate ajunge, treptat sau deodată, după încercări repetate și eșecuri, să recapete influență asupra sferei publice. Aceasta trebuie doar să accepte esența spiritului antreprenorial care, deși poate este materializat imperfect în diverși oameni, este singurul care are puterea reală de a duce, de fapt, la schimbarea unei întregi paradigme de gândire – cum rămâne remarcabilul exemplu al capitalismului democratic.

Imagine: Michael Novak; Sursa: Youtube